

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Українська мова професійного спрямування»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 Право (право)

за темою № 2– «Основи культури української мови»

СУМИ 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08. 2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 р № 2

Розробник:

завідувачка кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС, канд.
філол. наук, доцентка Валентина ВАСИЛЕНКО

Рецензент:

Доцентка кафедри української мови Сумського державного педагогічного
університету імені А.С. Макаренка, кандидатка філологічних наук, доцентка
Вікторія ГЕРМАН

План лекції

1. Мова і мовне спілкування. Мовна норма. Види норм.
2. Культура мовлення і її проблеми. Шляхи підвищення особистої культури мовлення. Основні ознаки культури мовлення. Вибір слова у діловому мовленні.
3. Мовленнєвий етикет — невід'ємний елемент культури мовлення. Культура спілкування. Несловесні засоби спілкування, їх функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Т. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посіб. Київ, 2012. 253 с. **URI:** <http://bit.ly/2lR1oYO>
2. Василенко В. Риторична культура професійного мовлення : курс лекцій : навч. посіб. для здобувачів гуманіт. ф-тів закл. вищ. освіти / Сумс. філ. Харків. нац. ун-ту внутр. справ. Суми, 2023. 377 с.
URI:<https://dspace.univd.edu.ua/items/addf82b2-b897-41b8-bc1b-9e50e8ab2687>
3. Методологія дисертаційного дослідження. Мовні особливості наукового стилю: навч. посіб. / [упоряд. Чорний І. В., Перцева В. А., Голопич І. М.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Фак. №2, Каф. українознавства. Харків: ХНУВС, 2019. 272 с.
URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6485>
4. Українська мова професійного спрямування (Мовні норми): навч. посіб. / уклад. Н. І. Єльнікова, І. М. Голопич, Д. В. Полтавська; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2019. 182 с. **URI:** <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6524>
5. Українська мова для юристів / Зайцева І.В., Калита О.П., Скуратівська Г.В., Павлова А.К.: Видавничо-інформаційний центр НУДПСУ, 2018. 430 с.
URI:http://www.dut.edu.ua/uploads/1_1805_49979488.pdf
6. Палеха Ю. І. Загальне діловодство: теорія та практика керування документацією із загальних питань : навч. посібник. К.: Ліра-К, 2017. 623 с.
URI:<https://lira-k.com.ua/preview/12123.pdf>

Текст лекції

1. МОВА І МОВНЕ СПІЛКУВАННЯ

Розвиток культури, і це безперечно, починається з розвитку мови. Багатство національної культури забезпечує багатство національної мови, повноту її структури. Очевидним є мовнокультурний зв'язок поколінь українського народу: він має витoki із глибини тисячоліть. Щоб цей зв'язок не обірвався, щоб не втрачалися мовнокультурні традиції, щоб вони мали сучасне і майбутнє, необхідно зміцнювати позиції української мови в суспільстві, активно сприяти всебічному розвитку української мови — неповторного засобу творення національної духовності та культури, життєдайної основи самосвідомості нації.

Сьогодні важливою справою національного відродження України є піднесення культури мови суспільства, озброєння знанням стилістичних багатств мови насамперед молоді, яка здобуває гуманітарну вищу освіту і яка використовуватиме слово як знаряддя праці, носій інформації та засіб духовного впливу й у такий спосіб сприятиме піднесенню культури і духовності народу.

Знання державної мови — це життєва потреба кожної людини, оскільки в межах держави гарантом людського взаєморозуміння слугує саме державна мова.

Сучасна модель національного навчання та виховання висвітлює концепцію мовної підготовки спеціаліста в умовах державності України. Освіта в Україні має здійснюватися державною мовою, статус якої передбачає високий і культурологічний, і професійний, і виховний потенціал. Справжній знавець свого фаху має досконало володіти мовою своєї спеціальності та діловою фразеологією, сучасними національними засобами вербального усного й писемного спілкування.

Від культури мовленнєвої поведінки безпосередньо залежить канал зв'язку міжособистісних стосунків, пов'язаний як із вербальним кодуванням, так і з декодуванням здобутої інформації.

Імідж спеціаліста крізь призму знання державної мови передбачає обов'язкове володіння культурою мови, яка охоплює певну систему норм. Монокультурна освіченість юриста, зокрема співробітника органів внутрішніх справ, його уміння спілкуватися згідно з сучасними мовнонаціональними нормами, коректно дискутувати, вербально переконувати, гарантують, за даними вчених і практиків, майже у 85% успіх у професійно-ділових стосунках.

Мовнокультурна освіченість потребує від кожного спеціаліста не тільки постійної роботи над удосконаленням власного мовлення на різних його рівнях, а й виховання мовного чуття, яке разом із знаннями допомагає об'єктивно оцінювати доцільність або недоцільність тих чи інших засобів мовного вираження та виявляти у мовленні свою індивідуальність.

Мова — явище надзвичайно давнє. Вона є наслідком матеріальної і духовної діяльності багатьох людей. Кожне слово — це матеріальне вираження

думки людини.

Національна мова — це мова певного народу як здобуток його культури, духовних надбань. Основна функція мови — бути засобом спілкування, збереження і передачі знань, взаємного розуміння.

Отже, життя людини — це спілкування. У всі часи завжди цінувалося вміння спілкуватися. І це не дивно, бо майже вся діяльність людей пов'язана з комунікативними здібностями особи, і тому чим більш розвинені в особи ці навички, тим більш успішно вона досягає поставленої мети. Однак ці навички не надані людині природою, а розвиваються в процесі її життя у суспільстві.

Спілкування — це обмін інформацією, передача певної інформації однією людиною іншій. Спілкування здійснюється в мовленнєвих актах таких як діалог, монолог, полілог.

Мова є засобом формування думки, але мова знаходить своє вираження в мовленні, бо без нього вона мертва. Таким чином, мовлення — це практичне користування мовою в різних ситуаціях, це діяльність за допомогою мови, особлива психофізіологічна діяльність.

Досконале володіння мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності людини визначає її культуру мовлення.

Культура мовлення — це вміння правильно говорити, писати, добирати мовновиражальні засоби відповідно до мети, обставин; це вміння з величезного арсеналу мовних засобів вибрати в конкретній мовленнєвій ситуації найбільш вдалі, доречні форми слів та фонем.

Основним критерієм культури мовлення вважається нормативність, під якою розуміється точність, ясність і чистота мовлення.

Наука, що вивчає нормативність мови, її відповідність тим вимогам, що ставляться перед нею в суспільстві, називається культурою мови.

Культура мови починається з самоусвідомлення мовної особи-с гості. Вона зароджується і розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їхня мова в суспільному середовищі, а також у контексті інших мов.

Мовне питання є традиційно одним з найскладніших соціальних питань, що знаходить своє підтвердження в будь-якій сфері, людської діяльності. І сфера органів внутрішніх справ не є винятком.

Складність вирішення цього питання зумовлюється насамперед широким спектром різноманітних інтересів і, в першу чергу, різницею у статусі мов, які використовуються населенням країни.

Проблема мовної культури є нині головною, оскільки культура мови безпосередньо пов'язана із загальною культурою людини.

Не може бути висококультурної людини з низькою культурою мови, бо людина реалізується в культурі праці, культурі думки і культурі мови, а мова є основою культури нації, народу.

Крім того, ніщо не характеризує людину так швидко, всебічно й наочно, як її мова. Ще давньогрецький філософ Сократ говорив: "Заговори, щоб я тебе побачив", вказуючи тим самим на велике значення усного мовлення в

характеристиці людини. Цікаву думку з цього приводу висловив відомий педагог Василь Сухомлинський: "Мовна культура — це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої справжньої інтелектуальності".

З культурою мови передусім пов'язують уміння правильно, з дотриманням літературних норм говорити й писати, добирати мовні засоби відповідно до мети, сфери й обставин спілкування, грамотно, точно й виразно передавати засобами мови свої думки.

Таким чином, однією з найважливіших умов вільного володіння мовою є не лише знання її мовних одиниць і правил поєднання у словосполучення, а її уміння користуватися цими одиницями і правилами в процесі спілкування.

Мова — це своєрідна візитна картка кожної людини, саме вона дає змогу судити про її освіченість, ерудицію, начитаність тощо.

Сьогодні рівень мовної культури людини залежить від її обізнаності з національним мистецтвом, з історією культури народу, історією його мови, історичними взаємозв'язками з іншими народами та їх культурою. Культура мовлення формує потенціал знань, любов до рідної мови, прагнення до самовдосконалення, бажання вбирати в себе те, що віками виробило людство, геній рідного народу.

МОВНА НОРМА. ВИДИ НОРМ

Мова — живий організм, система якого перебуває в постійному русі. Тому ніякий правописний кодекс не може охопити всього того, що в ній існує. Постійно треба враховувати нове в нашій мові, уточнювати поодинокі елементи орфографії.

Ми знаємо, що вищою (зразковою) формою існування української мови, як і будь-якої національної, є літературна мова. Вона характеризується обробленістю, багатим лексичним фондом, стилістичною диференціацією, поліфункціональністю.

Основною ознакою української літературної мови є наявність норм, тобто історично усталених і соціально закріплених правил, обов'язкових для всіх носіїв літературної мови незалежно від соціальної, професійної, територіальної належності.

Мовною нормою виступає будь-яке усталене і загальноприйняте у мові явище (звук, сполучення звуків, морфема, форма слова, словосполучення, речення тощо) і вона є обов'язковою для всіх її носіїв.

Норма — це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, які закріплюються у процесі суспільної комунікації, й ними користуються мовці в усному і писемному мовленні.

Норми є необхідною умовою існування літературної мови. Вони забезпечують стабільність, уніфікованість, спадкоємність мовних засобів та їх зрозумілість для різних поколінь українців. Норми складаються поступово. Із часом вони можуть змінюватись, втрачати силу. За ступенем стійкості літературні норми неоднакові на різних рівнях мовної структури.

Найстабільнішими є норми граматичні, оскільки відношення системи і

норми в граматиці спираються на усталені зразки і моделі словосполучень і речень.

Орфографічні норми час від часу зазнають змін відповідно до потреб суспільства в кодифікації написань з огляду на нові підходи. Наприклад, за четвертим виданням "Українського правопису" змінам підлягають написання слів іншомовного походження з метою наближення їх до української вимови.

Норми літературної мови закріплюють традиції, культурні здобутки минулого і водночас регулюють використання не тільки усталених правил, а й появу нових у процесі мовленнєвої діяльності людей.

Дотримання літературних норм усіма, хто використовує українську мову як засіб спілкування, оберігання її від засмічення, суржику є обов'язком кожного мовця.

Норми охоплюють усі рівні мови.

Фонетичні норми визначають правильність вимови голосних і приголосних звуків, різних сполучень (дз, дж тощо).

Орфоепічні норми регулюють правильність вимови ненаголошених голосних звуків, різних звукосполучень, окремих граматичних форм, у правильному наголошуванні слів.

Графічні норми визначають закономірності передачі звуків мови на письмі.

Орфографічні норми визначають правила написання слів. Наприклад, префікс с пишеться завжди перед приголосними к, п, т, ф, х.

Лексичні норми охоплюють ті лексичні значення слів мови, які закріпилися за словами, вживання слів у властивому їм значенні та правильне поєднання слів за змістом у реченні чи словосполученні. Наприклад: одне значення має слово матеріалістичний — який ґрунтується на ідеях матеріалізму (матеріалістичний світогляд), інші значення властиві слову матеріальний — який стосується матерії (матеріальний добробут).

Морфологічні норми регулюють правильне вживання морфем. Наприклад, слово відкриття у родовому відмінку множини слід вживати як відкриттів (а не відкрить).

Синтаксичні норми вказують літературні форми слів, словосполучень, речень. Наприклад, нормою є вживання форм словосполучень дві (три, чотири) підозрюваних особи, а не два підозрювані особи.

Стилістичні норми визначають доцільність використання мовних одиниць різних рівнів у конкретній ситуації (екзамени складають, а не здають, участь беруть у заходах, а не приймають).

Фразеологічні норми виявляються у такому вживанні фразеологізмів (стійких словосполучень), коли не спотворюються їх зміст і граматична будова. Н а п р и к л а д: дати себе обдурити — потрапити на гачок, сильно сміятися — за боки братися тощо).

Пунктуаційні норми визначають правила вживання розділових знаків у написаному тексті.

Мовні норми мають безпосереднє значення для діяльності працівника

ОВС, адже він щоденно виступає у різних комунікативних ролях: складає законопроекти, веде ділове листування, пише протоколи допиту чи огляду місця події, різні постанови, обвинувальні висновки, позовні заяви тощо. До того ж, під час ведення кримінальної справи і при вирішенні спорів громадян і організацій між собою працівник ОВС буває конфіденційним співрозмовником. Йому доводиться мати справу з людьми різних професій і різного рівня культури. Якщо він припускається мовленнєвих помилок, це дискредитує представників органів правосуддя. Суспільна думка про рівень загальної і професійної культури кожного юриста майже завжди формується в залежності від того, чи дотримується він прийнятих норм усного чи писемного мовлення, наскільки правильно складає текст юридичного документа.

Усе, що не відповідає нормі, належить до ненормативного мовлення.

Отже, опанування норм сприяє підвищенню культури мови, а висока мовна культура є свідченням культури думки.

2. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І ЇЇ ПРОБЛЕМИ. ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ОСОБИСТОЇ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Дотримання мовних норм — це основний критерій правильного мовлення, мовленнєвої культури людини.

Культура мовлення — це система вимог, регламентацій щодо вживання мови в мовленнєвій діяльності (усній та писемній).

Належна культура мовлення — це свідчення розвинутого інтелекту і високої загальної культури особистості. Одним із завдань культури мови є подолання мовних стереотипів: стереотипи мовлення — це стереотипи мислення. Тільки через високу культуру мовлення проявляються невичерпний мовний потенціал, гармонія її функцій.

Культура мовлення має велике національне і соціальне значення: вона забезпечує високий рівень мовного спілкування, ефективно здійснення всіх функцій мови, опшляхетнює стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства в цілому. Через культуру мовлення відбувається культивування самої мови, її вдосконалення.

Проблема культури мовлення проявляється в таких основних аспектах: нормативність, адекватність, естетичність, поліфункціональність мовлення.

Нормативність — це дотримання правил усного і писемного мовлення: правильне наголошування, інтонсування, слововживання, будова речень, діалогу, тексту тощо. Нормативність — це, так би мовити, "технічна" сторона мовлення, дотримання загальноприйнятих стандартів. Мова наша багата, їй властива розвинена синоніміка та варіантність на фонетичному, лексичному і граматичному рівнях.

Наше завдання — розвинути в собі здатність оптимального вибору мовних засобів відповідно до предмета розмови, співрозмовника, мовленнєвої ситуації. Уміти слухати себе та інших з погляду нормативності. Бути вдячним тому, хто виправляє твої мовні помилки. Свої ж зауваження, поради та рекомендації іншим робити тактовно, делікатно.

Адекватність мовлення — це точність вираження думок, почуттів,

волевиявлень засобами мови, ясність, зрозумілість вислову для адресата. Отже, адекватність мовлення стосується як повноти самовираження, так і забезпечення повноти сприймання.

Пам'ятаймо, що для того, хто говорить, сказане ним завжди зрозуміле, але не завжди воно є таким для того, хто сприймає.

Естетичність мовлення — це реалізація естетичних уподобань мовця шляхом використання естетичних потенцій мови. Оптимально підібраний темп і звучність мовлення, уникнення нагромадження приголосних чи голосних, різноманітність синтаксичних конструкцій, доречність цитати чи фразеологізму, прислів'я чи приказки — усі ці та інші резерви мови і засоби неструктурної естетики роблять мовлення естетично привабливим. І навпаки.

Культура мовлення суспільства — це чи не найяскравіший показник стану його моральності, духовності, культури взагалі. Словесний бруд, що заповонив мовлення наших співгромадян, мовленнєвий примітивізм, вульгарщина — тривожні симптоми духовного нездоров'я народу.

Експериментально доведено, що грубе слово як негативний подразник діє кілька секунд, але реакція на нього триває декілька годин і навіть днів. Як наслідок — порушення нервової та серцево-судинної діяльності людини, її хвороба, а іноді й смерть.

Тому висока культура мовлення — це не інтелігентська забаганка, а життєва необхідність для народу.

Поліфункціональність мовлення — це забезпечення застосування мови в усіх перелічених аспектах у кожній сфері спілкування. Коли ж людина поставлена перед необхідністю вживати слова іншої мови, то є підстави говорити хіба що про культуру потворного суржика. А саме в такій ситуації опиняються зараз мовці в діловій та деяких інших сферах.

Культура мовлення несумісна з багатослів'ям, словоблуддям, фальшивою патетикою, славослів'ям, одержаним у спадок від радянського суспільства. "Де багато слів, там панує бідність" (Ф.Бекон).

Культура мовлення — не мета, а засіб в утвердженні правди життя. "Господь домагається від кожної людини трьох речей: від душі — щирої віри, від мови — правди, від тіла — стриманості", — наголошує отець Григорій-пустельник.

Плекання культури мовлення — обов'язок кожного. Для багатьох категорій мовців воно входить у професійні обов'язки. Це освітяни, юристи, працівники культури, державного апарату, засобів масової інформації тощо. Особлива відповідальність — на працівників радіо і телебачення, мовлення яких часто не відповідає стандартам української мови, зокрема — нормам орфоепії.

Шляхів до мовної досконалості безліч. Але всі вони починаються з любові до рідної мови, з бажання майстерно володіти нею.

Шляхи підвищення особистої культури мовлення — різноманітні. Для початку слід:

- виробити стійкі навички мовленнєвого самоконтролю і самоаналізу;

- не говорити квапливо — без пауз, "ковтаючи" слова; о частіше "заглядати у словник", правопис, посібники із стилістики;
- вивчати мовлення майстрів слова;
- читати вголос, із дотриманням усіх аспектів нормотворчості;
- оволодівати жанрами, видами писемного мовлення, зокрема ділового мовлення;
- привчати себе до систематичного запису власних думок та спостережень тощо;
- жоден цікавий і вартісний вираз не повинен бути втрачений для вас.

Шляхів до мовної досконалості безліч. Проте всі вони починаються з любові до рідної мови, з бажання майстерно володіти нею, з відчуттям власної відповідальності за рідну мову.

ОСНОВНІ ОЗНАКИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ. ВИБІР СЛОВА У ДІЛОВОМУ МОВЛЕННІ

Мовленнєва культура особистості великою мірою залежить від її зорієнтованості на основні риси бездоганного, зразкового мовлення. Щоб мовлення було зразковим, щоб мовці розуміли один одного, потрібно дотримуватись основних ознак, якими є:

правильність, тобто дотримання літературних норм, що діють у мовній системі;

змістовність, яка передбачає глибоке осмислення теми і головної думки висловлювання, докладне ознайомлення з наявною інформацією на дану тему; різнобічне та повне розкриття теми, уникнення зайвого;

послідовність, тобто логічність та лаконічність думок;

багатство, яке передбачає використання різноманітних засобів вираження думок у рамках відповідного стилю, уникнення невиправданого повторення слів однотипних конструкцій речень;

точність великою мірою залежить від глибини знань та ерудиції особистості, а також від активного словникового запасу. Виражаючи власні думки, слід добирати слова, які найбільш відповідають висловлюваному змісту; **виразність** — це добір слів і побудова речень таким чином, щоб виразити своє ставлення до предмета мовлення;

доречність, доладність, доцільність залежать насамперед від того, наскільки повно і глибоко людина оцінює ситуацію спілкування, інтереси, стан, настрій адресата. При цьому треба уникати того, що могло б уразити, викликати роздратування у співбесідника, і вказувати на помилки співрозмовників у тактовній формі.

Отже, високу культуру мовлення людини визначає досконале володіння літературною мовою, її нормами в процесі мовленнєвої діяльності.

Культура мовлення — це ще й загальноприйнятий мовленнєвий етикет. Неабияке значення має і тон розмови, вміння вислухати іншого, вчасно і доречно підтримати тему. Уважність, чемність і ввічливість — основні вимоги мовленнєвого етикету.

Вибір слова у діловому мовленні. Культура мови пов'язана з

дотриманням літературних норм слововживання. Норми української літературної мови фіксуються в словниках, підручниках. Коли виникають труднощі при написанні, з'являються сумніви з приводу наголошення слова, перекладу, ми звертаємося до відповідних джерел. Але й ними треба вміти користуватися.

Порушуються норми слововживання, коли відбувається змішування при використанні близьких за сферою вжитку, але не цілком семантично тотожних слів, які розрізняються звучанням (синонімів). Труднощі у виборі синонімів особливо відчутні тоді, коли слова рідковживані й маловідомі.

Вміння вибрати з ряду близькозначних слів найточніше, найвідповідніше і змістом, і забарвленням — один з важливих проявів високої мовної культури.

Близькозвучні слова (пароніми) мають однаковий корінь, а різняться лише суфіксами, префіксами, кількома літерами в закінченні. В контексті пароніми не викликають труднощів, бо словесне оточення допомагає зрозуміти зміст слова. Але не тільки нам самим доводиться здійснювати вибір, незначна відмінність між кількома словами викликає труднощі. На відміну від синонімів — слів, що можуть взаємозмінюватись, для паронімів така взаємозамінність виключена.

Крім загальноновживаної лексики, діловий стиль загалом послуговується термінами, функція яких не лише називати предмет чи поняття, а й давати їм точне визначення. Існує ряд вимог для використання термінів у діловому стилі, а саме:

термін треба вживати лише в тій формі, яка зафіксована в словнику;

термін повинен вживатися з одним значенням, закріпленим за ним у словнику;

вживаючи багатозначне слово-термін, автор документа повинен будувати текст так, щоб одразу було видно, яке значення багатозначного терміна він мав на увазі.

Той, хто укладає документ, і той, кому він адресується, повинні точно й чітко бачити за терміном поняття, яке він називає.

У мові ділових паперів є набір усталених словосполучень, покликаних обслуговувати адміністративно-виробничі ситуації, де вони часто повторюються. Особливо багато неточностей з'являється при некваліфікованому перекладі усталених словосполучень із російської мови на українську.

Запозичених слів у нашій мові багато, з ними треба поводитися дуже обережно. У діловому стилі вживання запозичених слів виправдане: такі слова позбавлені образності, переносних значень, відтінків розмовності, а це якраз і потрібно для цього способу мовлення.

Є одне суто українське мовне явище, яке при вживанні потребує певних корективів. Йдеться про суржик.

Суржик — це безсистемне поєднання окремих елементів двох або більше мов, яка виникає внаслідок намагань носія української мови пристосуватись до російськомовного оточення. Як неправильний різновид мовлення суржик

становить вдячний об'єкт для глузування. Не завжди буває легко й просто знайти український відповідник до російського багатозначного слова; складно зробити правильний вибір, коли те саме слово є і в російській, і в українській мовах, але має в кожній з мов власне, неоднакове забарвлення.

Недалеко вже той час, коли бездоганне володіння мовою держави стане престижним.

3.МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ —НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Феномен людського спілкування г явищем складним, синкретичним. У ньому міцно переплетені соціальні, психологічні та мовні чинники. Тому вивчення комунікативного акту без комплексного підходу, без постійного врахування всіх трьох складників неможливе. Важливу роль у людському спілкуванні відіграє мова, а точніше мовлення (мовленнєва діяльність, що включає і мовленнєву поведінку) є найуніверсальнішим засобом комунікації. Саме мовні характеристики акту комунікації вивчені мало.

Мовленнєвий етикет, необхідний для досягнення комунікації, реалізується спеціальними мовними засобами, скерованими на з'ясування, підтримання, припинення комунікації. Отже, установлення й припинення контакту обов'язково передбачає додержання певних норм мовної поведінки (мовленнєвої о етикету) співрозмовниками — уваги до партнера, урахування його потреб, доброзичливого ставлення. Отже, ввічливість є основною рисою мовленнєвого етикету.

Різні мови світу виробили спеціальні лексичні, морфологічні, синтаксичні засоби вираження ввічливості, спеціальні етикетні мовні формули, які становлять мовленнєвий етикет. Це усталені мовні формули: звертань і вітань, при підтриманні контакту — формули вибачення, прохання, подяки, при припиненні контакту — формули прощання, побажання тощо.

Крім цього, мовленнєвий етикет включає ще й соціальномовні символи етикетного рівня (наприклад етикетні формули поклону, подання руки тощо).

Культура усного мовлення ділової людини — неодмінний складник загальної культури, суттєва ознака його моральних, ділових якостей і характеру, це, перш за все, обов'язок сповідувати високі моральні принципи, мати багатий внутрішній зміст, формувати глибоку духовність і дотримуватися норм етикету.

Недаремно існує вислів: “Заговори, Щоб я тебе побачив”. Мовлення (крім зовнішності, манери, стилю поведінки)— це перша ознака інтелігентності, освіченості, вихованості.

Уся багата історія культури нашого народу сповнена прикладів доброзичливого і приязного ставлення один до одного. У селах ще зберігається звичай вітатися навіть із незнайомими людьми. Отож, ми маємо багаті й давні традиції, які треба підтримувати і збагачувати в сучасних умовах комунікації.

Насамперед варто пам'ятати, що слово — це "річ" матеріальна. Воно "утворюється" в нашій свідомості у вигляді певних біохімічних процесів, а у Всесвіті існує як "матеріальна копія". Бажаючи "доброго дня", ми насамперед

посилаємо людині добра й успіхів на весь день. Українську доброзичливість яскраво ілюструють давні наші регіональні відповідники, які існують і дотепер: "Слава Богу" — "Навіки слава" тощо.

У сучасному світі з'являються нові типи комунікації, тип демократичного мислення і спілкування. Проте, американський прагматизм аж ніяк не може завадити розвитку нашої давньої багатогранної культури. На етапі творення нового суспільства стоїть завдання — сформувати мовну особистість.

У поняття мовної особистості входять:

- 1) оволодіння мовними знаннями;
- 2) багатий інформаційний запас і бажання його розширювати;
- 3) володіння основами національно-мовленнєвого етикету відповідно до комунікативного задуму;
- 4) мовленнєва культура.

За словами Демокрита, "слово може більше переконувати, ніж Золото". Національний виховний ідеал людини має формуватися на народних віруваннях, звичаях, традиціях. Проте цей ідеал не виступає ізольовано, він ніяк не заперечує загальнолюдського, а навпаки, національний ідеал, апробуючи, поглинаючи загальновизнані цінності людської культури, доповнює їх тими рисами, які відповідають духовності чи звичаям даного народу.

Коли ми окреслюємо в загальних рисах виховний національний ідеал, то пов'язуємо його з християнським виховним ідеалом як із релігійних позицій, так і з суто національних.

Виховний ідеал у суспільстві має суспільну функцію: коригуючу або вдосконалювальну, виправну. Багатолітній супротив чужому насиллю призвів до певного негативізму щодо будь-якої влади, до браку дисципліни й послуху. А тому сучасна проблема українського виховного ідеалу постає двозначно. По-перше, виходячи з ментальності (способу мислення) нашого народу, зважаючи на його вдачу, необхідно зміцнити позитивні національні прикмети українства: духовність, доброзичливість, щедрість, гостинність тощо, та одночасно "послабити" національні хиби (недисциплінованість, необов'язковість, утеча в приватне життя тощо).

"Ніщо не коштує нам так дешево і не цінується так дорого, як увічливість", — писав Сервантес. Отже, перше правило у спілкуванні — це доброзичливість, вміння досягти поміркованості навіть у суперечностях, побачити себе на місці опонента в розмові, зайняти його позицію. Інколи мовчання, чи так звана "теорія паузи", під час спілкування (особливо у вирішенні дискусійних питань) сприяє досягненню більшого комунікативного ефекту, ніж десятки аргументів, доказів тощо.

У нас же проблеми виникають найчастіше від того, що ми розмову ведемо, не слухаючи один одного, наводячи лише свої аргументи та не сприймаючи чужих.

Друге правило — неперебільшена ввічливість, що має бути обов'язковим атрибутом кожної бесіди. "Солодкі" й "клятвені" розмови, завіряння у відданості й прихильності можуть свідчити про нещирість особи або певний її

намір досягти якоїсь мети.

Безперечно, кожна розмова, з огляду на ситуацію спілкування, повинна закінчуватися подякою і вибаченням, схваленням чи підтримкою, при цьому не варто підкреслювати свою особу "я", "мене", "мені"...

Перші мовленнєвоетикетні формули для початку розмови можуть стосуватися здоров'я співрозмовника, його рідних чи близьких. На запитання про це треба подякувати своєму співрозмовникові. Не можна починати й закінчувати бесіду цілком протилежними висновками або, як кажуть, поминати "за здоров'я", а закінчувати — "за упокій". Хід думок має бути послідовним, логічно завершеним. Тональність розмови теж повинна бути єдиною від початку й до кінця. На жаль, інколи "п'ятихвилинне" знайомство в кінці зводиться до панібратства і цілком різні за віком або соціальним статусом люди хочуть поводитися як давні й добрі приятелі зі старшою за віком людиною. Варто пам'ятати, що лигає з близькими людьми (удома, з друзями) можна послуговуватися фамільярною тональністю, з усіма іншими в будь-якій іншій ситуації це може бути лише нейтральна і звичайна тональність, формули мовленнєвого етикету якої варто добре засвоїти та розрізнити.

За умовами і змістом мовної ситуації розрізняють такі різновиди мовленнєвого етикету: *звертання (привернення уваги), вітання, знайомство, запрошення, прохання, порада, погодження, згода (незгода), вибачення, скарга, утішання, докір, комплімент, несхвалення, побажання, вдячність, прощання.*

Відбір засобів для кожного різновиду мовленнєвого етикету диктується умовами спілкування, а також особистими якостями комунікантів.

Етикетні вирази являють собою лексично обмежене коло слів, це, як правило, мовні кліше, стандарти. Порушення мовленнєвого етикету можуть пояснюватися двома причинами:

- 1) незнанням або недостатнім знанням етикетних норм;
- 2) небажанням додержуватися їх.

Існує поняття надмірності в мовленнєвому етикеті, що полягає в нагромадженні однозначних висловів під час їхнього вживання. Відбором етикетних мовних формул на кожному етапі створюється та чи інша тональність спілкування, яку можна визначити як ступінь дотримання етичних норм взаємодії комунікантів, як показник культури, інтелігентності співрозмовника.

У європейському культурному ареалі розрізняють п'ять тональностей спілкування: *високу, нейтральну, звичайну, фамільярну і вульгарну.*

Високою тональністю спілкування характеризується сфера суто формальних суспільних структур (урочисті заходи, дипломатичні прийоми, брифінги тощо).

Нейтральна тональність функціонує у сфері офіційних установ.

Звичайна тональність характерна для спілкування на побутовому рівні.

Фамільярна тональність забезпечує спілкування в колі сім'ї, у дружньому товаристві.

Вульгарна тональність спостерігається в соціально неконтрольованих

ситуаціях.

У спілкуванні важливу роль відіграють, крім словесних (вербальних) засобів, **невербальні** (жести, міміка, інтонація), загальна манера поводитися. Не варто надто розмахувати руками та жестикулювати, ховати очі, "блукати" ними десь попід стелею чи відводити погляд. Як у кожному русі, жести можна "прочитати" додаткову інформацію про доброзичливість чи агресивність співрозмовника, так і в погляді можна почерпнути, за твердженням психологів, до 80% інформації. Очі — дзеркало душі. З них можна прочитати про настрій, стан здоров'я, намір тощо.

Крім уміння спілкуватися, дуже важливо вміти слухати. Власне слуханню треба віддавати перевагу в порівнянні з іншими видами діяльності. Навіть якщо співробітник "несе ахінею", треба вміти вислухати його, бо цього вимагають правила хорошого тону. Якщо ситуація аж ніяк не дає вам цього зробити, варто попросити вибачення і перенести бесіду на інший час. Не вислухати навіть молодшого за віком чи нижчого за посадою — значить порушити один із приписів культури поведінки. Не вислухати старшого за віком чи посадою — означає виявити елементарну грубість. Тим більше перебивати в розмові будь-кого — це також ознака невихованості.

У мовленнєвій поведінці проявляється особистість. Вона є свідченням рівня культури, вихованості, інтелігентності.

Хотілось би зупинитись і, на перший погляд, на таких звичайних словах, як ввічливість, тактовність, порядність.

Правила ці ніхто не вигадував спеціально, вони склалися поступово.

Ввічливість, як і грубість — це зовнішні ознаки внутрішнього ставлення однієї людини до іншої. Мало знати правила ввічливості, потрібно намагатися зробити добро для інших і зробити це красиво. Ввічливість вимагає супроводити прохання словом "будь ласка", яке ніби прокладає місток між людьми, пом'якшує їх стосунки.

Тактовність — необхідна умова успішного спілкування між людьми. Людина тактовна в усьому діє так, аби принести більше задоволення й радості іншим людям. Тактовна людина намагається поводитись у суспільстві так, щоб ні словом, ні справою нікому не зіпсувати настроїв.

У різних народів по-різному склалися уявлення, що пристойно, а що ні. Правила порядності умовні, і невиконання їх тягне за собою відповідальність, але при цьому можна не розраховувати на прихильність себе тих, хто тебе оточує.

Отже, культурні форми спілкування — безцінний капітал, який вимагає постійного поповнення. Мало знати культуру спілкування, потрібно бути культурною людиною.

КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ

Який зміст ми вкладаємо в поняття "мистецтво спілкування"?

Називаючи спілкування мистецтвом, ми маємо на увазі таке спілкування, яке уособлює риси високих зразків художньої творчості й нічого не має спільного з різними підробками під нього.

Людина, яка володіє мистецтвом спілкування, цікава, як талановитий художній витвір, новизною і свіжістю висловленої думки; щирістю і вірою в те, що говорить; слово не повинно розходитись з ділом.

Здатність спілкування дивно співпадає з естетичною здібністю. Як і в спілкуванні з мистецтвом, залишившись наодинці, скажімо, з картиною, кожен з нас сприймає її по-своєму, так і в безпосередньому спілкуванні зав'язуються певні ситуаційні моменти.

Справжнє мистецтво спілкування не обмежується творчим характером праці, воно вимагає інтелекту. Інтелектуальний розвиток, у свою чергу, перебуває у прямій залежності від спілкування, від прийнятих або неприйнятих форм, які виникають у процесі міжособистісних контактів.

Наша думка активізується (потрібно ж відповідати на питання співрозмовника, запам'ятовувати слова, спостерігати його емоційний стан).

Як хвиля набігає на берег, так і життя іншого набігає на нас — залишатися самим собою назавжди — неможливо.

Спілкування робить людей кращими, витонченішими.

Прийнято розрізняти 2 види спілкування:

- 1) спілкування у справах;
- 2) спілкування душі.

Основним принципом цих видів спілкування є здатність змістовного зв'язку, внутрішнього бачення.

Іншими словами, талант спілкування полягає в тому, щоб зрозуміти іншу людину, уявити себе на її місці, зрозуміти й прийняти її точку зору.

Мистецтво спілкування — одна з найтонших сфер людського пізнання, пізнання не тільки думок, а й почуттів. Отож, від нашої культури і доброзичливості залежить прихильність або неприязнь до себе близького товариша.

Справді, давайте замислимось: що необхідно зробити нам особисто, щоб людям, які знаходяться поруч, стало краще? Чи вміємо ми сказати їм доброго ранку так, щоб протягом дня музикою звучало вітання і світила усмішка наша? Чи можна з нами поділитися особистим, душевним, чи спроможні ми взяти на себе частину чужого горя? А якщо вам наступили на ногу в тролейбусі й не вибачились, як потрібно вчинити, щоб уникнути скандалу і водночас винний відчув би себе винним? Кожен, хто вступає в життя, має замислитися над цими й подібними ситуаціями

Повідомлення про виразні засоби спілкування

Внутрішня культура визначає формування зовнішньої культури. В свою чергу, зовнішня культура впливає на формування внутрішньої і є певним показником думок, настрою, симпатій людини.

Інтоніяція, жест, слово, погляд навіть незнайомих людей, несуть у собі первинну для нас інформацію: чи порядна ця людина?

Хоч ми знаємо, що зовнішність буває оманливою, і про людину судять за її справами і вчинками, усе ж перше враження слугує психологічним містком або бар'єром на шляху наступних наших взаємин.

Обличчя людини — дзеркало її душі. Цю стару істину підтверджують, зокрема, і майстри пензля. Переглядаючи зображення людей на полотнах художників, ми переконуємось, як духовне життя змінює не тільки вираз очей, а й саму будову обличчя. І якщо кажуть про обличчя, — це означає, що кажуть і про душу людини, і про характер, і про нахили. Може, тому і мали підстави мудрі люди минулого, радячи за певними ознаками анатомічної будови обличчя розпізнавати людські чесноти і вади. Обличчя людини змінюється і під дією обставин.

Автор книги Середньовічного Сходу "Кабус-Наме" писав: "Є п'ять речей, які, якщо трапляються з людиною, одразу змінюють її обличчя: одна — раптова радість, друга — горе, третя — гнів, четверта — сон, п'ята — сп'яніння".

Леонардо да Вінчі помітив, що брови по-різному вигинаються при різних причинах плачу.

Усмішка і очі багато що говорять: Лев Толстой описав 85 відтінків виразу очей і 97 виразів усмішок.

Обличчя не має бути "кам'яним, що ховає думки й почуття, а гримаса справляє неприємне враження". Як вважав Гіпократ, найнебезпечніші хвороби — це ті, що викривляють обличчя.

Обличчя доброї людини — відкрите, привітне, очі виражають увагу і прихильність.

Велике значення в міжособистісному спілкуванні мають жести. У різних народів свої особливості жестів. Так, якщо у нас кивання головою означає згоду, то в Болгарії — навпаки.

Вітаючись, треба дивитись в очі тому, до кого звертаєтесь. Не можна тримати при цьому цигарку в зубах або руки в кишенях.

Процес спілкування багато в чому залежить і від культури мовлення. Кожне слово має свою історію. При ввічливому звертанні часто використовують "ВИ". Як же з'явилася така форма звертання.

Американський лінгвіст Маріо Пек висуває дві теорії щодо цього. За однією, звернення на ВИ до однієї особи виникло ще в Стародавньому Римі, коли імперією правили два імператори: один у Римі, другий у Константинополі. Звертаючись усно чи писемно до одного з них, підданий використовував займенник ВИ, щоб показати, що звертається одразу до обох володарів.

Відповідно до іншої теорії, форма звертання на ВИ виникла із МИ, яку використовували політичні діячі і письменники замість Я.

Щоб правильно і красиво говорити, потрібно:

- збагачувати свій словниковий запас, правильно вимовляти слова, використовувати крилаті вислови;
- боротися із словесним сміттям, уникати слів жаргонної лексики;
- висловлювати думки коротко, краще мовчати, якщо добре не знаєш предмета розмови; о говорити правду;
- велике значення має не тільки що сказано, але і як сказано. Приємним співрозмовником вважають того, хто:
  - не виставляє власну персону,

- не починає розмову поки говорять інші, о уникає розмов про власні успіхи й невдачі,
  - не торкається фізичних недоліків людей,
  - не зачіпає національну гідність,
  - не тішиться над іншими,
  - утримується від брутальних висловів, пліток,
  - покидаючи компанію, залишає всіх у приємному настрої.
- Отже, бажаю всім вам бути приємними співрозмовниками.